

Roman Szmurło

Polemika z manicheizmem w pismach Szenutiego z Atripe

Studia Theologica Varsaviensia 39/2, 195-202

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ROMAN SZMURŁO

POLEMIKA Z MANICHEIZMEM W PISMACH SZENUTEGO Z ATRIFE

Manicheizm pojawił się w Egipcie bardzo wcześnie. Epifaniusz z Salami-ny pisał, iż sam Mani miał osobiście wysłać misjonarzy do Syrii i Egiptu.¹ Aleksander z Lykopolis, autor pierwszej znanej polemiki antymanichejskiej pisał około roku 300, iż nauka manichejska cieszyła się popularnością i znajdowała wielu swoich zwolenników.² Powodem takiego stanu była między innymi szeroko rozpowszechniona akcja misyjna, prowadzona przez wybranych członków społeczności manichejskiej.³ Szybkie rozprzestrzenianie się doktryny Maniego stanowiło zagrożenie dla zachowania ortodoksyjności w Kościele i znacznie utrudniało działalność duszpasterską.

Manichejczycy, propagując skrajny rygoryzm, inicjowali nowy ascetyczny kierunek, który również znajdował licznych zwolenników i naśladowców. Powstawały ascetyczne wspólnoty manichejskie, których istnienie potwierdzają teksty źródłowe.⁴ O istnieniu manichejskich wspólnot ascetycznych mówią także inne teksty

---

¹ Epifaniusz, *Panarion 66, 1*, wydanie, tłumaczenie i komentarz C. Riggi, Epifanio, *Contro Mani*, Roma 1967, s. 3.

² Za W. Myszo rem, *Manicheizm w Afryce Północnej i święty Augustyn*, wstęp do: św. Augustyn, *Pisma przeciw manichejczykom*, PSP 54, Warszawa 1990, s. 5; por. Aleksander z Lykopolis, *Contra Manichei opiniones disputatio*, wydanie tekstu A. Brinkmann, Leipzig 1895, tłumaczenie francuskie i komentarz: A. Villet, Paris 1985, s. 58.; W. Myszo r uważa, iż jednym z najwcześniejszych pism polemicznych przeciwko manichejczykom był list biskupa Aleksandrii Teonasa Aleksandryjskiego, skierowany do dworzanina cesarza Dioklecjana, Lucjana, por. W. Myszo r, *Chrześcijaństwo koptyjskie przed inwazją Islamu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego; *Studia Religiologica* 32(1999) 13; E. Prinzivali twierdzi, iż wspomniany list Teonasa nie jest pismem autentycznym, por. E. Prinzivali, *Teona di Alessandria*, w: *Dizionario Patristico ed Antichità Cristiane*, vol. II (red.) A. Di Berardino, Genova 1999, 3410

³ Por. W. Myszo r, dz. cyt., s. 5.

⁴ W Egipcie na przełomie IV i V wieku powstał bardzo ważny tekst dla poznania ascetyzmu manichejskiego, Codex Manichaicus Coloniensis (CMC). Został on przepisany przez scribe, który należał do bliżej nieokreślonej wspólnoty pisarzy, którzy żyli według manichejskich reguł ascetycznych, por. W. Myszo r, *Chrześcijaństwo*, art. cyt., s. 29.

monastyczne.⁵ Niektórzy uczeni posuwają się nawet do wysunięcia hipotezy, że pierwsze cenobityczne wspólnoty Pachomiusza były organizowane na wzór manichejski, a model życia ascetycznego został przeniesiony przez przybyłych z Syrii i Iranu misjonarzy Maniego.⁶

Ekspansja misyjna manichejczyków, zakładanie wspólnot ascetycznych nie ograniczały się jedynie do terenów Deltę Nilu – Aleksandrii i okolic. Szybko rozprzestrzeniły się na terytorium Górnego Egiptu, gdzie również znajdowały swoich zwolenników. Wzdłuż górnego biegu Nilu od trzeciego dziesięciolecia IV wieku powstawały liczne wspólnoty cenobityczne, zakładane przez Pachomiusza.⁷ Kontynuatorem i reformatorem myśli pachomiańskiej był Shenute z Atripe, długoletni przełożony wspólnot Białego Klasztoru, położonych niedaleko dzisiejszego Sohag, w okręgu Akhmim.⁸ Brał udział w obradach Soboru Efeskiego (431), u boku Cyryla Aleksandryjskiego, który był głównym oponentem patriarchy Nestoriusza i jego nauki. Wśród licznych pism o charakterze polemicznym, teologicznym, ezegetycznym i liturgicznym, znajdują się utwory polemiczne. Shenute przeciwstawiał się nauce gnostyków, co świadczyło o aktywności tych grup w Górnym Egipcie. Zajmowałem się tą kwestią w innym artykule.⁹ Opat krytykował również praktyki liturgiczne stosowane przez melecjan.¹⁰

---

⁵ Za: W. Myszor, *Chrześcijaństwo*, art. cyt., s. 29; por. *Druga księga starców*, Kraków 1996, s. 144; por. także *Historia monachorum in Aegypto 10*, s. 30-35 (wyd. Festugiere, Bruxelles 1961, s. 87-99; wersja łacińska Rufin, *Historia monachorum 9*, 7, 9-15.

⁶ Za W. Myszor, *Chrześcijaństwo*, art. cyt., s. 29; por. L. Koenen, *Manichäische Mission und Klöster in Ägypten w: Alexandrien, Kulturbegegnung dreier Jahrtausende im Schmelztiegel einer mediterraner Großstadt, „Aegyptiaca Treverensia“ I*, wyd. G. Grimm, „Trierer Studien zum griechisch-römischen Ägypten“ 2, Mainz 1983, s. 93-108. Por. także S.N.C. Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, Leiden 1994, s. 89-105; tenże. *Precept and Practice in Manichean Monasticism*, *Journal of Theological Studies* 32 (1981), 153-173; por. J. Vergote, *L'Expansion du manichéisme en Égypte w: After Chalcedon, „Festschrift A. van Roey*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 18, Leuven 1985, 471-478.

⁷ Por. V. Desprez, *Początki monastycyzmu*, t. 1, *Źródła Monastyczne* 21, Kraków 1999, s. 281-364.

⁸ Por. H. Kühn, *Shenute Saint*, w: *The Coptic Encyclopedia* vol. VII, (Red. Aziz S. Atiya, New York 1991, s. 2131-2133).

⁹ Por. T. Orlandi, *Shenute contra Origenistas: Testo con introduzione e traduzione*, Roma 1985; por. także R. Szmurło, *Polemika z gnostycyzmem w pismach Shenutego z Atripe*, *Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyn-Łomża* 17 (1999) 351-358; por. także D. Johnson, *Coptic reactions to gnosticism and manichaeism*, *Museum* 100 (1987) 199-209.

¹⁰ Por. H. Guérin, *Sermons inédits de Shenouti*, Paris 1903; por. także J. Timbie, *The state of Research on the Career of Shenoute of Atripe*, w: Pearson B. A. & Goehring J. F., *The roots of Egyptian Christianity*; *Studies in Antiquity and Christianity*, Philadelphia 1986, 258-270.

W opublikowanych dotychczas pismach Szenutego można także dostrzec elementy polemiki z manichejczykami.

Na podstawie fragmentów antymanichejskich w twórczości Opata Białego Klasztoru trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy kierowane one były do środowisk pozaklasztornych, czy też do mnichów wspólnot. Ta kwestia wciąż pozostaje otwarta.¹¹

Szenute krytykował ostro nauczanie Maniego, a także manichejczyków odnośnie do ksiąg Starego Testamentu. W kazaniu, które Emmel umieścił w Dyskursie 8¹², Szenute pisał: *Ponieważ to jest słowo Maniego, bezbożnego Manichejczyka, który odrzuca Prawo i Proroków i gardzi nimi. Ale jak stare i dobre wino, które zostało zmieszane z dobrym nowym winem, tak samo Stary z Nowym (Testamentem)...*(Dalej brak tekstu).¹³

W wypowiedzi Szenute stanowczo potępia nauczanie Manichejczyków, którzy odrzucali „Prawo i Proroków” (ΠΝΟΜΟC ΜΝ ΝΕΠΡΟΦΗΤΗC), czyli Księgi Starego Testamentu.¹⁴ Bezpośrednio odpowiedzialnym za głoszenie tych poglądów był założyciel sekty Mani nazwany przez Szenutego „bezbożnym Manichejczykiem”. Zdaniem opata prawdziwy wierzący nie może deprecjonować Starego Testamentu stanowiącego wraz z Nowym integralną całość przekazu zbawienia. Porównuje oba przymierza do starego i nowego wina, które są dobre oddzielnie, i nie tracą dobrego smaku po zmieszaniu.

Ariel Shisha-Halevy przytoczył inną wypowiedź Szenutego na temat Starego i Nowego Testamentu: *Czy może być, że Nowy (Testament) będzie wyrażał wszystko to, co Stary wyraża? Czy Nowy, ale ubogi czerpie ze Starego? Czy Nowy nie ma nic do powiedzenia, chociaż jest przepelniony Duchem Świętym, tak jak Stary jest przeniknięty Duchem Świętym, mówiąc to, co jest do powiedzenia o Starym? Świadczą o sobie wzajemnie. I ich świadectwa stają się błogostawieństwem dla sprawiedli-*

¹¹ Por. J. Timbie, *The state of Research*, art. cyt., s. 267.

¹² S. EmmeI kazanie to opatrzył tytułem: „Czytam święte Ewangelie” (†ΟϞ ΝΝΕΥΔΓ-ΓΕΝΙΟΝ ΕΤΟΥΔΔΒ). Umieścił je jako pierwsze dzieło w zestawieniu utworów nazwanych Dyskursami. Zestaw dyskursów zawiera głównie kazania Szenutego, jego dzieła polemiczne i traktaty egzegetyczne, por. S. EmmeI, *Shenoute's Literary Corpus*, vols. 1-5. Ann Arbor: University Microfilms International, Yale 1994, s. 948, 951-953.

¹³ ΠϞΔΔΕ ΓΔΡ ΠΕ ΠΔΙ ΜΜΔΝΗC ΠΔΤΝΟΥΤΕ ΜΜΔΝΙΧΔΙΟC ΕϞΔΘΕΤΕΙ ΜΠΝΟ-ΜΩC ΜΝ ΝΕΠΡΟΦΗΤΗC ΔΥΩ ΕϞCΩϞ ΜΜΟΟΥ ΔΛΛΔ ΝΘΕ ΝΟΥΗΡΠ ΔC ΕΝΔΝΟ-ΥϞ ΕΔΥΤΔϞϞ ΜΝ ΟΥΗΡΠ ΝΒΡΡΕ ΕΝΔΝΟΥϞ ΤΔΙ ΤΕ ΘΕ ΝΤΠΔΛΔΙΔ ΜΝ ΤΚΔΙΝΗ..., Dyskurs 8, Kazanie 21, E. Amélineau, *Oeuvres de Shenoudi*, 1 vol., Paris 1907, s. 194; por. S. EmmeI, *Shenoute's*, dz. cyt. s. 948-949, 951-53, 1153-57.

¹⁴ Por. D. Johnson, *Coptic reactions...*, art. cyt., s. 206; por. także J. Timbie, *The state of research*, art. cyt., s. 267; por. także W. Klein, *Ein koptisches antimanichaikon von Schenute von Atripe. In studia manichaica II Internationaler Kongres zum Manicheismus 6-10 August 1989, St. Augustin/Bonn* (ed.) Germod Wiesner i Hans Joachim Klimkeit, *Studies „Oriental Religions“* vol. 23. Wiesbaden, s. 367-379.

wych i przekleństwem dla grzeszników, szczególnie tych, którzy rozdzielają je, to znaczy, ludzi twojego pokroju i wszystkich heretycy.¹⁵

Chociaż nie ma w tekście bezpośredniej wzmianki o manichejczykach, jednak Johnson uważa, iż to właśnie ich Szenute miał na myśli, mówiąc o „ludziach twojego pokroju i wszystkich heretykach”.¹⁶ Szenute w kazaniu skierowanym zarówno do mnichów, jak i świeckich zgromadzonych w Białym Klasztorze, wśród wielu tematów przypuszczalnie poruszał także kwestie wzajemnej relacji Starego i Nowego Testamentu.¹⁷ Podkreślał ich boskie pochodzenie, dopełnianie się obydwu, oraz moc sprawczą Słowa Bożego wobec ludzi prawych i grzeszników. Opat zaakcentował negatywną postawę tych, którzy dopuszczają się rozdzielania Starego i Nowego Testamentu.

Autentyczność przytoczonego tekstu opublikowanego przez Shisha-Halevy jest poddawana w wątpliwość. Emmel zaliczył ten fragment do pism „niepewnych przypisywanych Szenutemu”.¹⁸

Jednym z charakterystycznych poglądów Maniego i jego zwolenników była pogarda dla ciała ludzkiego i, co się z tym wiąże, kwestii teologicznej Wcielenia i ludzkiej prokreacji. W jednym z pism Szenutego znajdujemy jego stanowisko w tej sprawie.¹⁹ Czytamy: *On, Słowo, jest tym, które stało się Ciałem, dlatego chcąc ukazać, że naprawdę stał się człowiekiem, powiedział do Marii: „Nie dotykaj mnie, ponieważ jeszcze nie wstąpiłem do mojego Ojca. Ponieważ w swojej boskości, On pozostaje poza swoim Ojcem i ogląda oblicze swego Ojca”. Ponieważ, gdy stał się człowiekiem, pozostał również w swoim bóstwie, chociaż ci, którzy uczestniczą w sromocie Manesa, nie wierzą i przymykają oczy, mówiąc, tak jak ten człowiek, „czy Bóg przyszedł z kobiety? Jak gdyby ten morderca i cała rasa jego znał Boga.”*²⁰

¹⁵ Η ΕΡΕ ΤΚΔΙΝΗ ΝΔΧΕΝΩΔΧΕ ΤΗΡΟΥ ΝΤΑΤΤΑΛΔΙΔ ΧΟΟΥ. ΟΥΖΗΚΕ ΕΣΧΙ ΕΧΩΣ ΤΕ ΝΤΟΟΤΣ ΜΠΣΟΝΩΔΧΕ ΕΧΩ ΕΣΜΕΖ ΖΜ ΠΕ ΠΝΕΥΜΔ ΕΤΟΥΔΔΒ. ΝΘΕ ΖΩΩΣ ΕΤΣ-ΒΡΒΡ ΝΟΙΤΠΑΛΔΙΔ ΖΜ ΠΕ ΠΝΔ ΕΤΟΥΔΔΒ ΕΣΧΩ Ν ΝΕΤΕΩΩΕ ΕΧΟΟΥ ΖΔ ΤΠΑΛΔΙΔ ΕΥΡΜΝΤΡΕ ΖΔΝΕΥΕΡΗΥ. ΔΥΩ ΝΕΥΜΝΤΜΝΤΡΕ ΝΕΥΩΟΠ ΕΥΣΜΟΟΥ ΝΝΔΙΚΔΙΟC ΜΝΟΥCΑΖΟΥ ΝΝΡΕCΡΝΩΟΒΕ. ΝΖΟΥΟ ΧΕ ΝΕΤΠΩΡΧ ΜΜΟΟΥ ΕΝΕΥΕΡΕΥ ΕΤΕ ΤΕΚΜΙΝΕ ΝΡΩΜΕ ΤΕ. ΜΝΖΑΡΕΤΙΚΟC ΝΙΜ, Kazanie 15 Dyskurs 5, A. Shisha-Halevy, *Unpublished Shenoutiana in the British Library*, Enchoria 5 (1975) 64; por. także S. Emmel, *Shenoute's*, dz. cyt., s. 910, 912-19, 1142-44.

¹⁶ Por. D. Johnson, *art. cyt.*, s. 205-206.

¹⁷ Por. S. Emmel, *Shenoute's*, dz. cyt., s. 912-919.

¹⁸ Por. S. Emmel, *dz. cyt.*, s. 1221.

¹⁹ Por. D. Johnson, *Coptic reactions*, *art. cyt.*, s. 206.

²⁰ ΝΤΟΥ ΟΕ ΠΛΟΓΟC ΠΕ ΝΤΑCΡ CΑΡΖ ΕCΟΥΩΩ ΓΑΡ ΕΟΥΖΝ ΠΔΙ ΕΒΟΛ ΧΕ ΔCΡ ΡΩΜΕ ΖΝ ΟΥΜΕ ΝΤΑCΧΟΟC ΜΜΔΡΙΑ ΧΕ ΜΠΡΧΩΖ ΕΡΟΙ ΜΠΑΤΒΩΚ ΓΑΡ ΕΖΡΔΙ ΩΔ ΠΔΙΩΤ. ΕΜΜΟΝ ΖΝ ΤΕCΜΕΝΤΝΟΥΤΕ CΩΟΟΠ ΖΔΤΝ ΠΕCΕΙΩΤ ΔΥΩ CΝΔΥ ΜΠΖΟ ΜΠΕCΕΙΩΤ ΝΟΥΟΕΙΩ ΝΙΜ ΝΤΕΡΕCΡ ΡΩΜΕ ΓΑΡ CΘΕΕΤ ΟΝ ΖΝ ΤΕCΜΕΝΤΝΟΥΤΕ ΚΑΝ ΕΥΩΔΝΡ ΔΠΙC (-ΥΓ-)ΤΟC ΝΟΙ ΜΕΝΤΑ ΚΑΚΙΑ ΜΜΔΝΗC ΤΜ ΝΕΥΒΑΛ ΕΥΧΩ ΜΜΟC ΝΘΕ ΜΠΕΤΜΜΔΥ ΧΕ ΝΕΡΕ ΠΝΟΥΤΕ ΝΔΕΙ ΕΒΟΛΖΜ ΟΥCΖΙΜΕ ΖΩC ΕΩΧΕ ΕCΟΥΝ ΧΕ ΝΙΜ ΠΕ ΠΝΟΥΤΕ ΝΟΙ ΠΡΕCΡΕΤΒ ΡΩΜΕ ΕΤΜΜΔΥ ΜΝ ΠΕCΓΕΝΟC ΤΗΡΕC, Pismo trudne do określenia, E. Amelinéau, *Oeuvres de Shenoudi*, v. II, Paris 1914, s. 176.

Szenute wyznaje stanowczo wiarę w prawdę o Wcieleniu Słowa Bożego. Podkreślił odrębność Osoby Boskiej Syna Bożego od Osoby Ojca („ponieważ w swojej boskości On pozostaje poza swoim Ojcem”). Zgodnie z prawowierną nauką Szenu te twierdził, iż fakt Wcielenia, przyjęcie ludzkiej natury, nie pozbawiło Słowa przymiotu boskości. Na kanwie przedstawienia tych prawd, Szenu te potępił stanowczo podzielających poglądy Manesa, który odrzucał naukę o zrodzeniu Boga z kobiety.²¹ Opat zaprzeczał również możliwości poznania Boga, wypowiadania się o Jego przymiotach przez manichejczyków. Czy jednak wypowiedzi ta tylko potępiła naukę Manesa? Johnson odniósł ten tekst do polemiki z manichejczykami.²² Czy jednak nie jest to krytyka poglądów Nestoriusza, który zaprzeczał możliwości nazywania Maryi „Theotokos”?

Kwestię Wcielenia w kontekście nauki manichejskiej Szenu te poruszał w innej wypowiedzi: *I jeszcze do tego, co powiedzieliśmy wcześniej, On jest zawsze u Ojca, i, stając się człowiekiem, pozostaje ciągle w swoim bóstwie, jakkolwiek nie wierzą w to ci, którzy zostali uwiedzeni falami złej wiary Manesa. Ten, który mieszka w niedostępnej światłości, stał się w tonie kobiety. Tak jak nie jest wstydem dla budowniczego zamieszkać w domu, który zbudował, tak samo nie jest wstydem dla Stwórcy (ΔΥ[MI]ΟΥΡΓΟΣ) w tym, co stworzył.*²³

Johnson zauważył, iż w tekście znajduje się cytat z J 20, 17, który również pojawia się w *Manichejskiej Księdze Psalmów*. Zajmuje się jednak bardziej śmiercią Jezusa, niż jego urodzeniem.²⁴ Odniesienie do „nieprzeniknionej światłości” (ΠΟΥΘΕΙΝ ΕΤΕ ΜΕΡΕ ΛΑΔΥ ΧΟΟΒΕΥ) być może stanowi aluzję do pojęcia „światłości” u manichejczyków.²⁵ Kolejnym elementem polemiki ze zwolennikami Manesa jest wzmianka o Demiurgu (ΔΥ[MI]ΟΥΡΓΟΣ).²⁶ Szenu te odrzuca stanowczo poglądy manichejczyków, którzy zaprzeczali możliwości zrodzenia Boga z łona kobiety.

W wypowiedziach Szenu te go znajdujemy także elementy krytyki poglądów deprecjonujących ludzkie ciało. W traktacie przeciw tzw. orygenistom Opat pisał: *Niektórzy pogardzają ciałem, mówiąc, że jest mięsem świńskim i zostanie wyrzucone,*

²¹ Por. J. Timbie, *The state of research*, art. cyt., s. 267.

²² Por. D. Johnson, *Coptic reactions*, art. cyt., s. 206.

²³ ΚΑΙΤΟΙ ΚΑΤΑ ΘΕ ΝΤΑΝΩΡΠΙ ΧΟΟC ΕΥΩΟΟΠ ΖΑΤΜ ΠΙΩΤ ΝΟΥΘΕΙΩ ΝΙΜ ΔΥΩ ΕΔΡ ΡΩΜΕ ΨΩΟΟΠ ΟΝ ΖΝ ΤΕΨΜΝΤΝΟΥΤΕ ΚΑΝ ΕΥΩΑΝΡ ΔΓΙCΤΟC ΝΟΙ ΝΕΨΕΕΙ ΖΜ ΠΖΘΕΙΜ;ΝΤΠΙCΤΙC ΕΤΖΘΟΥ ΜΜΑΝΗC. ΠΕΤΟΥΗΖ ΖΜ ΠΟΥΘΕΙΝ ΕΤΕ ΜΕΡΕ ΛΑΔΥ ΧΟΟΒΕΥ ΔΨΩΠΕ ΖΝ Ζ...C ΝΟΥCΖ!.....ΟΥCΩΨ ΔΝ Π.....ΕΚΩΤ ΕΟΥΩΖ ΖΜ ΠΗΙ ΝΤΔΨΚΟΤΨ ΝΤΕΙΖΕ ΟΝ ΟΥCΩΨ ΔΝ ΠΕ ΜΠΔΥ...ΟΥΡΓΟC ΕΟΥ.....ΘΗ ΝΤΔΨ.....C, Dyskursy 1-3, Kazanie 1-2, E. Amelineau, *Oeuvres, I dz. cyt.*, s. 333; por. także S. Emmel, *Shenoute's*, dz. cyt., s. 883, 886, 1116-17.

²⁴ Por. D. Johnson, *Coptic reactins*, art. cyt., s. 205.

²⁵ Por. D. Johnson, *tamże*, s. 206.

²⁶ Por. D. Johnson, *tamże*, s. 206.

ponieważ nie wierzą, że zmartwychwstanie. Jeżeli więc jest świniną, któż nią je uczynił i sprawił, że jesteście gorsi od maciory? Czy nimi nie byliście wy sami?²⁷

Kwestią sporną jest określenie adresata tej wypowiedzi. Grillmeier twierdzi, iż Szenute skierował ją do zwolenników Maniego, gdyż zgadza się ona z założeniami antropologii manichejskiej.²⁸ Natomiast Orlandi sądzi, iż porównanie ciała ludzkiego do mięsa świni stosowali, zdaniem Szenutego, orygeniści, czyli zamieszkujący tereny Górnego Egiptu gnostycy.²⁹ Poprzez pogardę dla ludzkiego ciała odrzucali oni możliwość jego zmartwychwstania. W kwestii określenia adresata podzielam opinię Orlandiego.³⁰ Cały Traktat 4 zawiera polemikę z orygenistami. Nigdzie w tekście nie jest wspomniane imię Manesa, ani jego zwolenników. Natomiast zbieżność poglądów manichejczyków z gnostykami w poszczególnych prawdach sprawia trudności w identyfikacji adresata polemiki.

Krytyczne słowa pod adresem wszystkich pogan, manichejczyków oraz innych heretyków, skierował Szenute w jednym ze swoich kazań: *W ten sposób powiedział, że kapłan czczący bożki, lub Żyd lub poganin lub manichejczyk lub jakkolwiek inny sekcjarz; oni nie znają Boga i nie wierzą w Jego Syna Jezusa. Chociaż pełnią oni dobre uczynki od czasu do czasu, czy Pan przyjmie ich do siebie?*³¹

Według Emmela przytoczona wypowiedź Szenutego została zaczerpnięta z kazania, które skierował przeciwko poganom, gdyż w tym samym kazaniu wspomniane zostało egipskie bóstwo – Kronos.³² Ta niewielka wzmianka o różnych grupach pogańskich i heterodoksyjnych pozwala nam stwierdzić, iż nauczanie manichejczyków stanowiło poważne zagrożenie dla zachowania ortodoksji w Górnym Egipcie. Zostali oni wymienieni obok pogan i Żydów. Natomiast gnostyków i melecjan opat prawdopodobnie zawarł w określeniu „inni heretycy” (ΘΕΛΛΑΔΥ ΝΖΕΡΕCIC).³³

²⁷ ΖΟΕΙΝΕ ΧΕ ΟΝ ΕΥCΩΨ ΜΠCΩΜΔ. ΧΕ†CΑΡΞ ΝΕΨΩ. ΔΥΩ ΧΕ ΕΥΝΔ-ΝΟΧC ΕΒΟΛ ΕΥΔΩ ΧΕ ΜΠΑΙ ΕΒΟΛ ΧΕ ΝCΕΠΙCΤΕΥΕ ΔΝ ΧΕ CΝΔΤΩΟΥΝ. Η ΕΨΧΕ ΟΥΕΨΩ ΤΕ ΝΙΜ ΠΕΝΤΑΥΔΔΑC ΝΤΕΙΖΕ. ΔΥΤΡ(Ε)ΚΨΩΠΤΕ ΕCΖΟΟΥ ΕΤ-CΚΡΩΦΔ, Traktat 4 Dyskurs 7, T. Orlandi, *Shenute contra Origenistas*, dz. cyt., s. 32; por. także S. E m m e l, *Shenoute's Literary Corpus*, dz. cyt., s. 943-46, 1109-15.

²⁸ Por. A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche, II/4*, Freiburg 1990, s. 206.

²⁹ Por. T. Orlandi, *A catechesis against apocryphal texts by Shenute and the gnostic texts of Nag Hammadi*, RTR 75 1 (1982), s. 95.

³⁰ Por. R. Szmurło, *Polemika z gnostycyzmem*, art. cyt., s. 356.

³¹ ΝΤΑΥΧΟΟC ΓΑΡ ΝΤΕΙΖΕ ΧΕΟΥΟΥΗΒ ΝΡΕCΨΩΨΕΙCΙΔΩΛΟΝ Η ΟΥΙΩΥΔΔΙ Η ΟΥΖΕΘΝΟC Η ΟΥΜΔΝΙΧΔΙΟC Η ΘΕΛΛΑΔΥ ΝΖΕΡΕCIC ΝCΕCΟΟΥΝ ΔΝ ΜΠΝΟΥΤΕ ΔΥΩ ΝCΕΠΙCΤΕΥΕ ΔΝ ΕΠΕCΨΗΡΕ ΙC, ΕΥΕΙΡΕ ΝΖΕΝΠΙΕΤΝΔΝΟΥΟΥ ΝΡΨΩΜΕ ΝΖΕΝCΟΠΙ CΟΠ, ΕΝΕΠΨΟΕΙC ΝΔΨΟΠΟΥ ΕΡΟC; Dyskurs 6 Kazanie trudne do określenia, J. L e i p o l d t, *Sinuthii Archimandritae Vita et Opera Omnia. Adiuuante E. W. Crum*, vols. III, CSCO 42 (1906), s. 33.

³² S. E m m e l, *Shenoute's*, dz. cyt., s. 934-35.

³³ Por. D. J o h n s o n, *Coptic reactions*, art. cyt., s. 207.

Szenute nie tylko sam polemizował z manichejczykami, ale również znał innych autorów i inne dzieła, o których wspominał w swoich kazaniach. W kazaniu, którego jedynie fragment został opublikowany, a zatytułowany przez Leopolda *De actis Archelai*, czytamy: *Dobrze jest również dla nas mówić do was, co pewien prezbiter do należący miasta Side, prosił mnie. Powiedzieliśmy zaś o tym innym razem. Zaś Archelaos biskup Charcharis w Mezopotamii, również nieco powiedział, walcząc przeciwko Manesowi, korzeniowi Manichejczyków.*³⁴

Szenute wspominał Archelaosa, biskupa Charcharis w Mezopotamii z połowy III wieku, który w 277 roku za panowania Imperatora Probusa stoczył zwycięską dysputę z Manesem.³⁵ Została ona spisana w formie dwóch następujących po sobie dialogów, w tzw. *Acta Archelai*.³⁶ Wspomnienie przez Szenutego tego utworu świadczy, iż *Acta* były znane w Górnym Egipcie na przełomie IV/V wieku. Zostały przetłumaczone na język koptyjski.³⁷

Początek cytowanego tekstu informuje nas o pytaniu, jakie na temat manicheizmu zadał pewien prezbiter. Klein uważa, że mogło to mieć miejsce podczas powrotnej podróży z Efezu, gdzie u boku Patriarchy Cyryla Szenute uczestniczył w obradach soborowych.³⁸ Prezbitera, który sam pochodził z Pamfilii w Azji Mniejszej, interesowała opinia Egipcjanina na temat rozpowszechnionej we współczesnym świecie sekty manichejskiej. Opat prawdopodobnie powtórzył słowa wypowiedziane przez Archelaosa i nazwał Manesa „korzeniem manichejczyków” (ΝΟΥΝΕ ΝΜΜΔΝΙΧΔΙΟC). Jak zauważył Johnson, określenie „korzeń” (ΝΟΥΝΕ) jest terminem manichejskim, który Szenute dołączył do swojej terminologii.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że wśród kazań i traktatów Szenutego znajdują się elementy polemiki z manichejczykami. Opat Białego Klasztoru stanowczo występował przeciw poglądom zwolenników Manesa, które deprecjonowały znaczenie i rolę ludzkiego ciała. Akcentował fakt Wcielenia Słowa Bożego, które stało się ciałem, jednocześnie pozostając Bogiem. Odrzucał opi-

³⁴ ΟΥΔΓΑΘΟΝ ΔΕ ΟΝΠΕ ΕΤΡΔΧΩ ΝΗΤΝ ΜΠΕΝΤΔΟΥΠΤΡΕCΒΥΤΕΡΟC ΕΨΗΤ ΕΤ-ΠΟΛΙC CΙΔΗ ΧΝΟΥΙ ΕΡΟΨ ΔΝΧΕΠΕCΡΩΨΕ ΜΕΝ ΖΝΚΕΜΔ ΔΡΧΕΛΔΟC ΔΕ ΟΝ ΠΕΠΙCΚΟΠΟC ΖΩΨ ΝΚΑΡΧΑΡΙC ΝΤΜΕCΟΠΟΤΑΜΙΑ ΔΨΧΕΖΕΝΨΗΜ ΕΨΨ ΟΥΒΗ-ΜΔΝΗC ΤΝΟΥΝΕ ΝΜΜΔΝΙΧΔΙΟC, Kazanie trudne do określenia Dyskurs 8, J. Leopoldt, *Sinuthii Archimandritae Vita III, dz. cyt.*, 109'2-6. Emmel zatytułował je od incypitu tekstu: ΟΥΔΓΑΘΟΝ ΔΕ ΟΝΠΕ ΕΤΡΔΧΩ, por. S. Emmel, *Shenoute's, dz. cyt.*, s. 966-967.

³⁵ E. Prinzivalli, *Archelao di Carcara*, w: *Dizionario patristico, dz. cyt.*, s. 317.

³⁶ E. Prinzivalli, tamże.

³⁷ Zob. H. J. Polotsky, *Koptische Zitate aus den Acta Archelai*, *Muséon* 45(1932), s. 18-20. zidentyfikował on fragment tekstu *Acta Archelai* w pewnym tekście opublikowanym przez Leopolda. Tekst koptyjski został wydany: *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung*, ed. W. Peek, 2 vols. Leipzig 1972, s. 49-50.

³⁸ W. Klein, *Koptisches Antimanichaikon*, *art. cyt.*, s. 371.

nię zwolenników Manesa, którzy twierdzili, że Bóg nie mógł zrodzić się z łona kobiety. Szenute dostrzegał często wśród zagrożeń ortodoksji, obok poglądów pogan i Żydów, doktrynę manichejczyków. Prawdopodobnie ich poglądy szybko rozprzestrzeniały się w Górnym Egipcie. Przenikały nie tylko środowiska świeckie, ale również klasztorne. Bowiem Szenute przedstawiał elementy polemiki antymanichejskiej zazwyczaj w kazaniach, które były wygłaszane do ludności świeckiej, ale także do mnichów i mniszek. Takie kazania miały na celu profilaktyczne uchronienie członków wspólnot Białego Klasztoru od wpływów ascetycznej nauki Manesa.